

Kulturhistorisk
utredning 2015

ARBOTTNA HERRGÅRD
PÅ MUSKÖ

av Annika Jägerholm
och Johan Fowelin

INLEDNING

Bakgrund
Syfte
Metod

HISTORIK

Muskö
Arbottna

INVENTERING

Bebyggelse
Park och trädgård
Fornminnen och andra lämningar
Landskapet

UTVÄRDERING

Kulturmiljölagen och plan- och bygglagen
Kulturhistoriskt värde och klassificering
Sammanfattning
Slutsats

APPENDIX 1.
BYGGNADSVÅRDSRÅD

Praktiska byggnadsvårdsrekommendationer
i korthet

APPENDIX 2.
HISTORISKA BILDERINDEX

Källor och litteratur

4

5

INLEDNING:

Bakgrund Föreliggande antikvariska inventering avser fastigheten Arbottna 1:28 på Muskö i Haninge kommun, som ägs och förvaltas av Drömgården Fastighetsutveckling AB. Uppdragsgivare är Haninge kommun. Rapporten har tagits fram av antikvarie Annika Jägerholm och fotograf Johan Fowelin hösten 2015.

Syfte Syftet är att inventera kulturmiljö, landskap och bebyggelse och dess sammanhang samt redogöra för de kulturhistoriska värden som kan komma att påverkas av de åtgärder som nuvarande ägare önskar genomföra. Målsättningen är att resultatet skall vara vägledande i kommunens pågående planarbete för Arbottna.

Metod Undersökningen grundar sig på litteratur-och arkivstudier, besök på plats samt intervjuer. Utifrån dessa insamlade uppgifter har byggnadernas och kulturmiljöns utveckling och kulturhistoriska värden sammanställts. Bebyggelse, interiörer och landskap har fotograferats.

Text där inget annat anges Annika Jägerholm.
Fotografier där inget annat anges Johan Fowelin.

Stockholm 2015-11-13

<
 "Charta öfver hela Muskön".
 Geometrisk avmätning 1773
 av lantmätare Gabriel Boding.
 Bild: Lantemäteriet/
 Haninge kommun.

Muskö ligger i Södertörns inre skärgård skild från fastlandet av Horsfjärden. Namnet lär betyda "den mörka ön" och på håll kan den kuperade ön uppfattas som mörk och hemlighetsfull.

De äldsta arkeologiska fynden är från stenåldern och åtminstone sedan järnåldern har Muskö haft en permanent befolkning, som försörjde sig på fiske, boskap och jordbruk. Strandlinjen var fyra meter högre än idag. Den mark som odlades låg högt och var relativt torr, då den tidens enkla verktyg inte klarade tunga lerjordar. Eftersom höjderna oftast var skogsbeklädda brukades svedning och röjning för att få odlings- och betesmark.

Boskapsskötseln och fisket var dock viktigare än åkerbruket. Man hamlade lövträd för vinterfoder till sin boskap, under sommarhalvåret betade boskapen skogar, hagar och mark i träda.

Muskö tillhörde kungahuset fram till 1278, då kung Magnus Ladulås förlänade Häringe och en del av Muskö till biskop Anund i Strängnäs och 1309 till biskop Styrbjörn. Ön kom därmed under flera hundra år att tillhöra katolska kyrkans biskopsstol i Strängnäs, dit bönderna fick erlägga skatter och tioden.

1492 överlämnade biskop Curt Bagge i Strängnäs Häringe och Muskö till riksföreståndare Sten Sture i utbyte mot Stures maka Ingeborgs egendomar och Muskö var därmed åter i Kronans ägo. Fram till och med drottning Kristina gick sedan Muskö i arv inom kungafamiljen. Arbottna blev ett säteri, en skattebefriad gård, ägd av släktingar till kungahuset.

1656 ärvde Seved Bååt Arbottna av sin moster Christina Ribbing. Han ansökte om och fick säterirättigheter för Arbottna. Det innebar skattebefrielse men också skyldigheter. Hans dotter Anna Christina ärvde sedan gården och dess marker 1669 och lät uppföra en säteri-byggnad.

Liksom större delen av skärgården led Muskö svårt under rysshärjningarna 1719. Många av Muskös gårdar brändes och skulle inte återuppbyggas förrän flera decennier senare. Muskö kapell skonades dock.

1769 köptes Arbottna med flera fastigheter på Muskö av spegeltillverkaren, grosshandlaren och möbelhandlaren Adolf Ludvig Levin. Han kom så småningom att äga nästan hela Muskö.

1776 lät Levin riva stora delar av Skarpa by, belägen cirka fem kilometer norr om Arbottna. Han lät där uppföra en mangårdsbyggnad i gustaviansk stil, som gavs namnet Ludvigsberg efter byggherren. Bygget, med trädgård och orangeri, stod klart 1782. 1790 uppfördes den kvarvarande norra flygeln, medan den timrade flygel som tillkom 1815 revs 1959. Trädgårdsmästarbostad, bränneri och övriga ekonomibyggnader uppfördes allteftersom. Denna gård blev sedan stamgods för familjen Levin. Till skillnad från Arbottna är Ludvigsbergs exteriör idag i stort sett oförändrad.

Muskö har präglats av närheten till den svenska flottan allt sedan 1500-talet, då Erik XIV placerade en flottbas vid Älvsnabben. Älvsnabbenmonumentet på Kapellön från 1930 uppmärksammar 300-årsjubileet av Gustav II Adolfs avfärd mot trettioåriga kriget 1630. Muskös 1900-talshistoria knyter därmed an till det militära tema som kännetecknat mycket av Stockholms södra. Flottans örlogsbas låg i århundraden centralt i huvudstaden. Redan under 1800-talet hade man planer på en flytt och förslagen var många. Efter andra världskrigets slut tillsattes år 1948 en örlogsbasutredning, som 1951 lade fram förslaget om en flytt till Muskö. Mellan 1950 och 1967 arbetade man med att spränga ut enorma bergrum och tunnlar för marinens räkning. I projektet ingick även en fastlandsförbindelse, den 2895 m långa Muskötunneln, som öppnades 1964. 1969 invigdes så Musköbasen, en av världens största underjordiska örlogsbaser. Idag är delar av verksamheten flyttad till Karlskrona men militär verksamhet pågår fortfarande på Muskö.

Till Muskös 1900-talshistoria hör också utbyggnaden av fritidshusområden. Lagen om två veckors semester 1938 sammanföll med idéerna om en frisk och sund befolkning som skulle orka med sitt arbete bättre. 1951 lagstodgades om ytterligare en vecka. Fyra veckor infördes 1963 och fem veckor 1978. Gemene man fick större möjlighet att skaffa sig en sommarbostad, något som tidigare varit ett privilegium för ett fåtal. På Muskö planerades och bebyggdes områden för fritidsboende, och när tunneln stod färdig 1964 blev ön mer lättillgänglig. Tidigare hade man fått lita till först ångbåt och sedan bilfärja.

ARBOTTNA

Arbottna ligger på öns sydöstra del och är Muskös äldsta herrgård. Namnet kan enligt vissa källor härledas från ar (åra) och bop (bod) vilket ger årbod, ett ställe för upplag av skeppsredskap. Karl Herman Levin menar i sin avhandling från 1837 att betydelsen kan vara "gemensamt säte för roddare och sjömän". Enligt Svenskt ortnamnslexikon (2003) betyder "bottna" "det inre av en vik". Förstavelsen "ar" får dock inte någon entydig förklaring, men är fornsvenska för "å" eller "vattendrag".

Arbottnas läge, på en höjd nära vatten bör ha varit avgörande för lokaliseringen av boplatsen. Hur bebyggelsen såg ut vet vi inte, men förmodligen rörde det sig om ett antal omålade träbyggnader med torvtak. Att platsen varit bebodd i årtusenden vittnar också ett järnåldersgravfält om, drygt 500 meter norr om Arbottna mangårdsbyggnad. Gravhögarna ligger på det gamla torpet Karlsbodas tomt, nästan hopvuxet med bostadshuset. Den arkeologiska utredning som gjordes 2013 hade bland annat som uttalat syfte att söka efter boplatslämningar från denna tid, men inga säkra fynd gjordes.

> Corps de logi sett från norr.
6 september 2015

Arbottnas fornlämningar består mest av sentida odlingsrösen och bebyggelselämningar såvitt vi vet idag. 14

Efter att Anna Christina Bååt (1645–1733), gift Banér, ärvt Arbottna 1669 lät hon 1680 uppföra en säteribyggnad med ladugård. Säterirättigheterna innebar en skyldighet att ge mangårdsbyggnaden ett ståndsmässigt utseende, varför det är troligt att Arbottna byggdes om för att leva upp till dessa krav. Vi har ingen information om hur bebyggelsen såg ut, men det kan ha varit en mangårdsbyggnad och flyglar i rödmålat timmer. Huvudbyggnaden hade eventuellt säteritak medan flyglarna bör ha haft sadeltak. Möjligtvis kan efterforskningar i Bååtska arkivet på Riksarkivet ge resultat.

Hur Arbottna påverkades av 1719 års rysshärjningar är oklart. Vissa källor hävdar av Arbottna brändes ned, andra att gården klarade sig relativt oskadd.

1769 köpte som tidigare nämnts Adolf Ludvig Levin (1733–1807) Arbottna med flera fastigheter på Muskö, i praktiken hela södra ön. Levin var ursprungligen av dansk härkomst och hade konverterat från judendom till kristendom 1752. Han köpte även Ekegarn, Gullboda, Hammaren och Mällby. Under Arbottna låg då 19 gårdar och 14 torp. Levin lyckades senare förvärva ytterligare mark och gårdar av bönderna på öns norra del och kom därmed att äga större delen av Muskö. På 1850-talet fanns hela 33 torp, varav 17 hörde till Arbottna och 16 till Ludvigsberg. Eftersom fisket var en så viktig del av försörjningen låg många av torpen i närheten av havet.

1773 fick lantmätare Gabriel Boding i uppdrag att upprätta en karta över hela Muskö. Levin behövde få veta mer om markernas skick. Eftersom Boding främst karterade mark och jord är kanske byggnadernas utseende och placering inte exakt återgivna, men de ger en fingervisning. Intressant är att bebyggelsens placering inte är förändrad i någon större utsträckning sedan dess. Vägsträckningarna avviker inte heller från dagens, bortsett från att Arbottnavägen inte fortsatte förbi gården åt sydväst som den gör idag.

Under 1770-talet byggdes flera ekonomibyggnader av timmer på Arbottna, vilka bör ha legat nordost om dagens ekonomibyggnader. Troligtvis anläggs under denna tid även parken, som vi ser rester av idag. I Bodings beskrivning till kartan från 1773 nämns unga fruktträd, blomsterkvarter, grönsaks- och kålgårdar.

Familjen tycks ha använt Arbottna som sommarviste under de första åren, enligt sonen Gustav Levins memoarer. Vintrarna tillbringades i Stockholm fram till omkring 1778, då man flyttar ut permanent. Gustav berättar också om den stora gästfriheten på Muskön, dit gästerna gärna kom från Stockholm. Bland annat har Carl Michael Bellman flera gånger "låtit höra sin luta i ett fästligt lag" och in-

spirerats till en dikt med titeln "Inbjudan till assessor Pfeiffer". Dikten daterades Muskö.

På 1790-talet uppfördes en ny mangårdsbyggnad som enligt beskrivning i Brandförsäkringsarkivets arkiv från 1819 består av två våningar med fyra vindsrum på gavlarna. Byggnaden anges vara 41 alnar lång (ca. 24 m) och 20 alnar (ca. 11 m) bred, mått som stämmer bra med dagens byggnad. Taket var av tegel från Gefle taktegel och avtäckningar av plåt. Fyra hänggrännor av plåt och sockel av huggen sten med "yttre revetering". Källare med två välvda rum med väggar av tegel. Byggnaden skall enligt uppgift ha varit uppförd i gustaviansk stil liknande den på Ludvigsberg. Det är troligt att delar av den ursprungliga mangårdsbyggnaden från 1680, återanvändes. Material var dyrt och man bör ha använt allt som gick att återbruka.

En badstuga uppfördes 1798 strax öster om Smedjan. När badstugan revs eller brann är oklart, men det skedde någon gång före 1878, eftersom den inte finns med i brandsynen från det året.

1798 bildade makarna Levin fideikommiss av både Arbottna och Ludvigsberg. Deras yngste son, Fredrik Wilhelm (1781–1818), flyttade in på Arbottna 1807 och lät uppföra ett flertal ekonomibyggnader. Stall, hönshus, vagnshus, smedja och bränneri byggs i timmer med tak av bräder, näver eller torv.

Flyglarna uppfördes 1802 och 1809. Den västra, som finns kvar idag, är uppförd i tegel och består av två våningar. Måtten är 26,5 gånger 16,5 alnar, och motsvarar dagens mått. Sockeln var av sandsten och taket täckt med Gefle tegel. Bottenvåningen bestod, precis som idag, av fem rum varav ett med "spisel och bakugn". Den övre våningen har även den fem rum, ett med en stor köksspis. Två skorstenar och trappor av sten. Nock och gavlar var med "jernplåt betäckte". Alla rum hade golv av furuplank och panelade tak. Den andra flygeln hade samma mått och utseende som den första, men användes som visthus och materialbod med spannmålsllårar och fiskeredskap. Skorstenarna var blindskorstenar och förmodligen uppförda för symetrins skull. Exakt när den andra flygeln revs eller brann är oklart. Den finns i alla fall inte med i 1878 års brandförsäkring.

1819 övergick gården till Fredrik Wilhelms son Adolf Wilhelm (1806–1896). Då han var omyndig vid faderns död tillsattes en förmyndare. Denne, J D Silfverstolpe beställde brandsyn samma år.

1830 byggdes ett bränneri och mälthus som brandförsäkras 1834. Det låg "invid ett dervarande Träsk" och var pålat på grund av sitt sankt läge. Grunden var av sten och huset var timrat, panelat och rödfärgat, knappt 20 meter långt (33 alnar) och knappt sju meter brett (11 1/4 alnar). Bjälklag och golv var av "plank", 13 fönster, två portar och fyra dörrar. För att förstärka väggarna fanns åtta pilastrar med järnskruvar. Exakt var det låg är osäkert annat än

att det låg nära våtmarken "Maren". Eventuellt kan det ha legat vid objekt 202 i den arkeologiska utredningen från 2013.

1877 eller 1878 tillkommer ett vagnslider av korsvirke och bräder med spåntak och två stall med gråstensmur och en ladugård med två stall, gråstensmur och spåntak. Foderrum på våningen ovanför av stolpvirke. Det bör vara det som finns på samma plats idag, även om funktionen har ändrats.

Av sin far Adolf Wilhelm Levin arrenderade Johan Malcolm (1834-1908) gården under åren 1896-1908. Han lät bygga om huvudbyggnaden mot 1800-talets slut. Vindsvåningen tillkom liksom nya inredningar och ett flertal kakelugnar. Trädgården utökades och det är också under denna tid som lusthuset/kapellet skall ha uppförts (eller byggts om) nordost om mangårdsbyggnaden. Johan Malcolms hustru Clementine Dúran var från Ecuador och som troende katolik önskade hon ett kapell för den dagliga bönen.

Åren 1908-1916 tar sonen Georges över Arbottna. Han blir Arbottnas siste fideikommissarie. Av honom arrenderar lantbrukare Hesselman gården. 1914 uppförs Ladugårdsförmansbostaden av timmer som brädfodras och rödfärgas. Byggnaden har brutet tak med enkupigt tegel och i sort sett samma utseende idag.

1916 köper riksdagsman Klas Malmborg Arbottna som sommarbostad. En stor del av huvudbyggnadens lösa inventarier medföljer köpet. I Svenska hem i ord och bilder från 1924 presenteras ägare och gård. Särskilt interiörerna visas, med bilder som Klas Malmborgs sonson ännu har i sin ägo i form av glasplåtar. På dessa bilder finns mycket av den tidigare fasta inredningen kvar. Klas Malmborg och hans fru genomförde en del restaureringar av Arbottna enligt Svenska hem, men i vilken omfattning framkommer inte. Trädgården och parken beskrivs också, med fruktträd, hallonhäckar och jordgubbsland. På den norra sidan av parken låg orangerier som en gräns mellan trädgård och park.

1924 brandförsäkras statarlängan på Högberga. Byggnadsåret är osäkert, se under Inventering. Längan är timrad med stående locklistpanel och hade tak av tegel på spån. Idag är teglet ersatt av plåt.

Ingmar Tunander inventerar Arbottna 1947 på uppdrag av Nordiska museet. Han beskriver byggnaderna kort och tar ett antal fotografier. I den framgår att ett mejeri var beläget ovanför garaget, i övrigt innehåller materialet inga nya uppgifter.

1951 sålde Klas Malmborgs son Sixten Malmborg Arbottna till Fortifikationsverket, som främst ville komma över marken och fick byggnaderna "på köpet". De arrenderades ut för bland annat hästuppfödning. Torpen runt omkring hyrdes ut som sommarställen innan de så småningom såldes. Huvudbyggnaden kom att stå mer eller mindre out-

^
Geometrisk avmätning
över Arbottna 1638.
Bild: Lantmäteriet/
Haninge kommun.

nyttjad, medan flygeln var bebodd. 1957 fick Ahlgren Olsson och Silow arkitekter uppdraget att rita ett förslag på ombyggnad av flygeln. De gjorde en uppmätning och ritade förslag på ny inredning, men detta kom aldrig att genomföras. Ritningarna finns dock bevarade i Arkitektur- och designmuseets arkiv.

1973 revs lusthuset/kapellet av dåvarande arrendatorn, Torsten Bretz, som sedan enligt uppgift sålde kapellets inventarier på auktion. Idag finns endast det sexkantiga fundamentet kvar i en syrenberså.

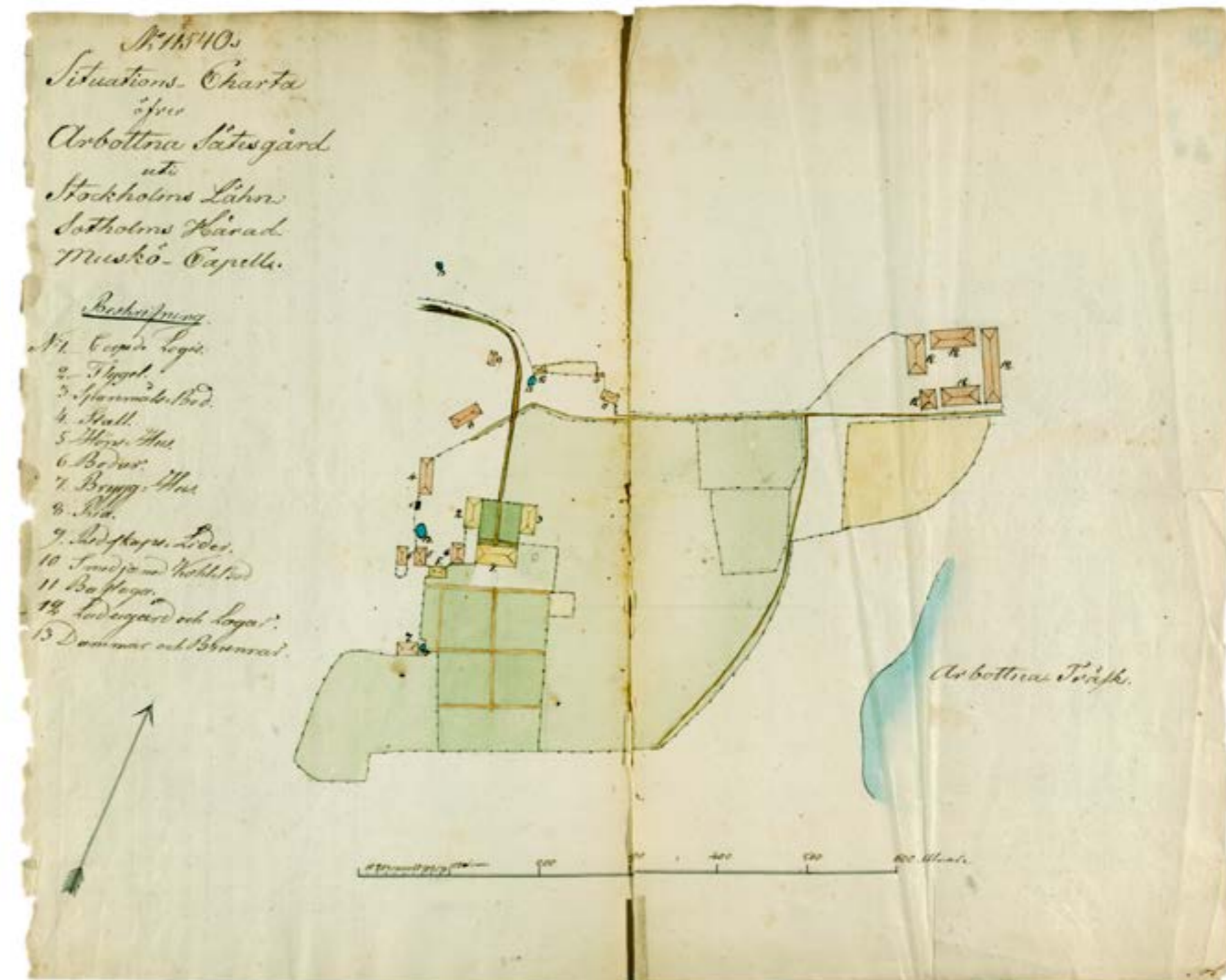
1991 revs det gamla köket ut i mangårdsbyggnaden och ett nytt byggdes. Man kläddes väggarna med masonit och byggdes så att säga ett rum i rummet. Samtidigt byggdes nya badrum på andra våningen med nya el- och VVS-dragningar. I kök och badrum byttes fönstren till kopplade bågar. Bergvärme installerades också.

Flygelbyggnaden fick nytt tak 1998–99. Fortifikationsverket diskuterade med Riksantikvarieämbetet hur renoveringen skulle göras, men till slut bestämdes att nya enkupiga takpannor skulle användas och det spåntak som fanns under skulle sparas och lagas. Hela gamla takpannor skulle tas tillvara och magasineras. Förmodligen är det detta taktegel som förvaras i Röda stallet.

1995 förklarades Arbottnas mangårds- och flygelbyggnad som statligt byggnadsminne. När Arbottna såldes 2012 var meningen att det skulle övergå i enskilt byggnadsminne, men så blev inte fallet. Länsstyrelsen och Statens Fastighetsverk menade att det kulturhistoriska värdet var mycket högt men att det ändå inte räckte. Man skriver:

”Arbottna blev säteri på 1670-talet och den nuvarande huvudbyggnaden samt flygeln uppfördes på 1770-talet. Byggherre var den framgångsrike möbelhandlaren Adolf Levin, som också låg bakom uppförandet av öns andra herrgård – Ludvigsberg. Vid en genomgripande ombyggnad på 1870-talet fick huvudbyggnaden sitt nuvarande utseende. Inredningen från 1770-talet finns delvis bibehållen och från 1870-talets ombyggnad finns flera välbevarade interiörer. Gården köptes av kronan i samband med Musköbasens tillkomst på 1960-talet.

Fastighetens möjlighet att illustrera berättelsen påverkas av huruvida odlingslandskapet med eventuella fornlämningar och kulturspår ska anses ingå i det bestånd som berörs av översynen eller inte. Även med en snäv gränsdragning – som följer områdesavgränsningen i skyddsföreskrifterna – har gården ett stort kulturhistoriskt värde. Trots detta har bedömningen varit att fastigheten inte bör ingå i den kulturhistoriska portföljen. Andra anläggningar, till exempel bland kungsgårdarna, kan tydligare illustrera de olika berättelser som är relevanta för fastigheten.”

>

Situationsplan över Arbottna sätessgård 1819. Brandförsäkringsverkets arkiv. På gården finns då:

1. Corps-de-logis, uppfört 1799 se beskrivning ovan.
2. Flygel uppförd 1802 se beskrivning ovan.
3. Flygel uppförd 1809 se beskrivning ovan.
4. Stall och två vagnshus med sadelkammare byggt 1806 av timmer i 18 varv på stenfot under brädtak. 11 spiltor, sex stycken inkörsportar och två enklare dörrar, golv av klivet grovt virke samt höskulle på hela övervåningen.
5. Hönshus, trädgårdskammare och avtråde, under tak av sten, byggt 1805. Tre dörrar och tre kittade fönster. I kammaren och hönshuset finns kakelugn av tegel och panelat tak.
6. Diverse bodar, uppförda 1803. Vedbod, mangelbod och visthus "under ett och samma tak", uppfört 1806. Timrade med brädtak.
7. Rå (torkhus) av timmer 20 varvs höjd, halmtak, golv av tegel. Ugn. Logkista av tre tums plank.
8. Redskapslider uppfört 1812 av furutimmer under torvtak och golv av furuvirke.
9. Smedja och kammare med kolbod. Uppförd 1808 av sten under tak av bräder. Kakelugn av tegel. Golv av plank och panelat tak. Stenfot.
10. Badstuga och slöjdbod på stenfot, av timmer i 11 varvs höjd. Torvtak. Uppfört 1798.
11. Ladugård och logar. Ett får-, ko- och agnshus under samma tak av halm och furutimmer uppfört 1772. Ett oxhus med plats för 12 oxar med tak av halm och furutimmer uppfört 1779. Två logar belägna mitt emot varandra med två golv, dvs två våningar. Även de av furutimmer. Samtliga med stenfot.
12. Dammar och brunnar

Denna bedömning kan ifrågasättas. En anläggnings kulturhistoriska värde förändras inte över en natt om inget drastiskt inträffar. Statens Fastighetsverk hade och har press på sig att avyttra delar av sitt bestånd och var tvungna att välja. I början av 2012 tillsatte regeringen en utredning om urval och förvaltning av statens fastigheter i framtiden. Direktivet visade både explicit och mellan raderna att staten ville sälja de fastigheter som inte hade det allra största kulturhistoriska värdet. Så trots Arbottnas stora kulturhistoriska värde valde man att inte överföra Arbottna från statligt till enskilt byggnadsminne.

26

27

BEBYGGELSE:

Huvudbyggnaden J01

Uppfört Cirka 1799 enligt brandsynen från 1819. Det är osäkert om huset nybyggdes då eller om man byggde om den tidigare mangårdsbyggnaden. Huset skall ha påmint om mangårdsbyggnaden vid Ludvigsberg. Om Arbottna hade flyglar liknande de på Ludvigsberg är dock osäkert. Enligt situationsplanen från 1819 var så inte fallet. 1887–88 byggdes huset om och på. Vindsvåningen tillkom och huset är i stort sett oförändrat sedan dess. Den balkong som fanns över porten på norrsidan är dock inte kvar.

Exteriör:

Sockel Natursten och tegel, putsat och avfärgat i varmgrått. Högre mot trädgårdssidan mot söder. En del skador och flagnande färg.

Fasad Väggar av tegel. Putsad och avfärgad i vitt. Skador, speciellt vid hängrännorna där putsen helt har försvunnit och teglet blottas. Behov av restaurering. Mot parksidan har putsen kring fönsterdörrarna ramlat ned och lagats tillfälligt.

Tak Brutet och valmat svartmålat plåttak. Nio takkupor. Tre skorstenar, täckta med plåt, utkragade krön. Skall enligt uppgift ha renoverats innan försäljningen 2012.

Dörrar Karmar och dörrblad av trä. Pardörr i huvudentrén med fyllningar och glasparti. Enkeldörr i köksentrén. Fönsterdörrar mot altan. Målade i engelskt rött.

Fönster Karmar och bågar av trä. De flesta består av enkla inner- och ytterbågar. Innerbågar finns magasinerade på vindsvåningen. På sydvästra fasaden är några fönster utbytta mot kopplade utåtgående bågar. Kökets gavelfönster är också bytta. På bottenvåningen har fönstren två lufter. En trappa upp har fönstren fyra lufter av flaggpostmodell, över entrén med rundbågade överdelar. Vindsvåningen har enlufts-fönster och tvålufts-fönster i kuporna Bågar och karmar är målade i engelskt rött och renoverade av Fortifikationsverket 2007.

Mått 24 x 11,2meter, 7,42 meter högt

Övrigt Två våningar samt vindsvåning, en bred mittrisalit mot norr skapar en viss "torneffekt" och framhäver entrén. Trappsteg vid huvudingång i sten. Altan i huggen sten och cement mot söder, med en gjutjärnstrappa med räcke. Behöver renoveras. Järnstolparna till det tidigare staketet förvaras i vagnslidret. Vid den inventering som genomfördes 2001, se nedan, fanns staketet fortfarande kvar. På familjen Malmborgs tid var det en "stor av prunkande crimsonrambler ("Blomman för dagen") övervuxen luftig veranda med utsikt över den gamla parken och det öppna havet". Skorsten mot nordöstra fasaden i tegel, tillkommen på 1940-50-talen. Vattenavrinning via

v
Mangårdsbyggnad, botten-
våning. Dörr och vägg
med grisaillemålning.
4 oktober 2015.

>
Trapphus i övre hallen.
6 september 2015.

fotrännor med stuprör av plåt, svartmålade.

28

Interiör:

En fullständig inventering av mangårdsbyggnaden och flygeln gjordes 2001 på uppdrag av Fortifikationsverket, så i detaljerna hänvisar vi till den. Vi vill dock översiktligt beskriva interiörerna och visa på de mest värdefulla miljöerna.

Byggnaden är uppförd i två våningar samt en vindsvåning, som påbyggdes vid renoveringen på 1870-talet med ett dussintal gästrum för att kunna ta emot många övernattande besökare.

Huvudentrén på norra sidan leder, via ett vindfång med golv av kalksten, in i en trapphall med lackat brädgolv. I fonden en öppen spis, murad av tegel och vitputsad. På höger sida leder en imponerande halvcirkelformad trätrappa upp till den andra våningen, som är husets paradvåning. Trappan ersatte en ursprunglig stentrappa (som kanske har sett likadan ut som den på Ludvigsberg), förmodligen under den omfattande ombyggnaden vid 1800-talets slut. Den har ett välbevarat och fint ådringsmåleri som lurar ögat att tro att den är av ek.

I trapphallen finns fyra pardörrar med halvfransk fyllning, dekorerade med grisaillemålningar. Två på varsin sida om den öppna spisen. Den tredje på vänster sida är en blinddörr och döljer ett grunt skåp. Den fjärde leder till köksavdelningen till vänster, den del som tidigare var avsedd för tjänstefolket, och en kökstrappa som leder upp till nästa våning.

Till vänster om den öppna spisen ligger ett rum som på Malmborgs tid användes som matsal för familjen och kallades för "lilla matsalen". Sockeln i rummet består av en 37 cm hög fotpanel med sockellist. Den öppna spisen är av grön marmor och placerad i ena hörnet med eldstadsplan av marmor. Liksom i rummet bredvid, det förra detta "herrummet", leder fönsterdörrar ut mot trädgården och verandan.

"Herrummet", i fl med "lilla matsalen", har varit två rum tidigare, vilket en balk i taket i rummets mitt avslöjar. Exakt när väggen togs bort är osäkert. Enligt "Svenska hem" från 1924 låg en sängkammare och ytterligare sovrum innanför herrummet, så det har i alla fall skett efter det. En öppen spis i rummets mitt, murad och vitputsad med eldstadsplan av tegel. På sidorna av spisen syns rester av eldstadsplan av kalksten som antagligen har tillhört kakelugnar i rummen innan de slogs ihop till ett. Sockel lika matsalen.

En passage från "herrummet" med garderober och målat trägolv, med flera lager färg, leder in till det sista rummet på nedervåningen som också har använts som sovrum. En fyrfyllningsdörr av 1800-tals-typ med blyinfattat glas med vapensköld och växtmotiv i översta fyllningen leder in till rummet. 36 cm hög fotpanel med sockellist.

En vit kakelugn av sen 1800-talstyp, med eldstadsplan av kalksten. Den övre hallen en trappa upp har högre takhöjd än övriga rum och ger ett ljust och rymligt intryck med sina höga välvda fönster som nästan går ned till golvet. Rikt dekorerade halvcirkelformade dörröverstycken med målade gripbar i grisaille. Pardörrar, varav några är halvfranska. Bröstningar av trä med fyllningar, cirka 78 cm höga. Väggarna är indelade med kopplade pilastrar av trä. En del kraftiga sprickor i väggar och dörröverstycken. Det vackra taket är även det målat i grisaille, takrosett i mitten. Vit 1800-talskakelugn i nyrenässans med skänk, krön med gavelpets. Kaklet är präglad i relief, överdelen med spegel i förgylld träram. Spricka i fot och skänk. Eldstadsplan av kalksten.

Pardörren till vänster leder in till den gamla "Stora matsalen" via en liten passage med trappa från köket och upptill vindsvåningen samt en mathiss. Rummet, som upptar östra gavelns hela längd, har fiskbensparkett i ek med en fris med ränder i intarsia av mörkare träslag. Det är samma golv som på fotografierna från 1924. Hög målade sockellist av trä. Väggar med dekorationsmåleri på spänd juteväv i grisaille med motiv av slingor med snäckor i hörnen. Behov av restaurering. Taket är putsat och vitmålat med hålkärl som avslutas med stucklist. Kakelugnen är flat och rektangulär med fotsims och krön, vitglaserad och med ett stort kannhål med mässingsluckor för varmhållning av mat. Foten är marmorerad i grönt. Eldstadsplan av kalksten. Modellen var vanlig under förra delen av 1800-talet, men dateringen är osäker.

"Stora salongen" rakt fram från hallen har fönstren vända mot parken. Härifrån kunde man på Malmborgs tid se havet och Älvsnabben. Dagens golv, stavparkett av ek, har tillkommit efter 1924, då ett äldre golv syns på bilderna från Svenska hem i ord och bild. Ca 40 cm hög fotsockel av trä. Taket är putsat och målat med stucklist. Väggarna är klädda med en präglad medaljongtapet. Pardörrarna med halvfransk fyllning och äggstavslister och kraftiga överstycken uppburna av volutformade konsoler.

I rummet finns två identiska kakelugnar i nyrokoko. De är flata med fotsims, skänk och krön. Kakel med vit glasyr och relief. Spegel i övre delen med förgylld ram. Eldstadsplaner av marmor.

Rummet bredvid salongen benämndes Japanska kabinettet under Malmborgs tid. Samma golv som i Stora salongen, även det utbytt. Fyllt bröstningspanel cirka 70 cm hög. På väggarna en randig tapet. Taket är putsat och målat med en enkel stucklist i tak och på vägg.

Nästa rum, mot den sydvästra gaveln, tidigare kallat "Empiresalongen", har ett brädgolv med schablonmålning under en linoleummatta. På fotografierna från 1924 i Svenska hem syns golvet. Bröstningspanel, ca 72 cm, klädd med masonit. Ursprunglig panel med

fyllningar som syns på foto från 1924 är med största sannolikhet kvar under masoniten och kan kanske var lika med panelen i det andra rummet mot gaveln.

Vackra fältindelade väggpartier målade med blomrankor på väv. Taket är putsat och vitmålat med en enkel stucklist. Dörren mot "Japanska kabinettet" är en halvfransk fyllningsdörr med äggstavslister likt de i Stora salen. Den andra dörren, in mot passagen till ett sovrum, är en originaldörr, med sin halvfranska profilerade fyllning mot passagen och utanpåliggande fyllning mot empiresalongen. Överstycke med målade festong. Senare påmålning av dörren har lämnat dekorationen orörd. Även stolpgångjärnen av 1700-talstyp är original. Detta rum kan mycket väl vara bevarat från 1700-talets corps-de-logis. Fönstren är dock bytta, kanske på 1950-talet, till kopplade bågar. Rund vit kakelugn med fot, sims och krön. Kannhål för varmhållning med mässingsluckor, marmoringringsmålade fot.

Under passagens linoleummatta ligger ett trägolv, vackert målat i ett geometriskt, ovanligt mönster i engelskt rött, ockra, kimrök och grått. Delvis bortslitit, men tillräckligt mycket kvar för att mönstret skall vara tydligt avläsbart.

Det andra rummet mot gaveln har även det detaljer som förefaller ursprungliga. Dörren är liksom den i Empiresalongen en fyllningsdörr från 1700-talet med stolpgångjärn. Kammarlås av 1700-talstyp med nattregel, nyckelskylten från samma tid. Bröstningspanelen med fyllningar är cirka 70 cm hög. Väggarna tapetserade med en sentida randig tapet på vävspänt underlag. Flera lager under finns en tapet med rosa sirligt blommönster. Det flagnande taket är putsat och vitmålat. Hålkäl med stucklist.

Den vackra kakelugnen är den enda i huset som är kvar från 1700-talet. De övriga har troligen bytts vid ombyggnaden på 1870-talet. Rund, slät med blå dekor med rankor och blombuketter på vit botten. Hög mittsims och krön med attika på 1700-talsvis i gustaviansk stil. Luckorna saknas. Fotkaklet är vitt med blått mönster, övermålat av marmorering i brunt. Detta kakel ser inte ut att ha hört till kakelugnen från början, utan kan mycket väl ha suttit på en annan som är nedplockad.

Vindsvåningen innehåller som tidigare nämnts 12 gästrum som tillkom vid 1870-talets om- och påbyggnad. De är i princip välbevarade, med trägolv, en del målade, en del med linoleummattor. Även en del gamla fina tapeter, de flesta dock skadade. Porös träfiberskiva (Tretex) på en del väggar döljer förmodligen äldre tapeter. Åtta kakelugnar, alla vita och runda från senare delen av 1800-talet, en del släta, en del med präglad kakel. Gamla garderober. Många gamla fuktskador i tak och på väggar.

Uppfört Enligt 1819 års brandförsäkring 1802. Exteriört förmodligen få förändringar. Fönstren skall dock ha haft "12 rutor i kitt" och vindsfönstren var "fnare".

Exteriör:

Sockel Natursten, putsad och avfärgad i svart.
 Fasad Väggar av tegel, putsade med kalkcementbruk och avfärgade i vitt med kalkcementfärg. Blindfönster. Fuktskador vid taklist och vid nordvästra hörnet där träd, numera nedsågat, har orsakat skador. Renovering krävs.
 Tak Sadeltak med enkupigt rött tegel. Några tegelpannor ersatta av dito i glas för ljusinsläpp på vindvåningen. Plåt på nock och gavlar. Nylagt 1999. Spåntaket sparad under och synligt på vinden. Två skorstenar, vitputsade och utkragade krön.
 Fönster Karmar och bågar av trä. Enkla ytter- och innerbågar. Några innerbågar finns i huset. Målade i mörkbrunt. Stort behov av renovering. Tvåluftsfönster med tre rutor i varje luft på vindsvåningen, en respektive två rutor på bottenvåning och en trappa upp.
 Dörrar Karmar och dörrar av trä. Ej ursprungliga pardörrar med fyllning och glasad överdel, i ljusgrå kulör. Överljusfönster i original. Originaldörrarna uppsatta innanför ytterdörren, fyllning med snedställda lister i rutemönster i nedre fyllningen, likt porten på Ludvigsberg, och glasad överdel. Då överljus finns är förmodligen den övre glasade delen inte original utan har tillkommit senare. Kulör lika fönster.
 Mått 15,29 x 9,5 meter. Höjd 5,46 mete.
 Övrigt Två våningar plus vindsvåning. Hängrännor med stuprör av plåt, uppsatta 1999, samtidigt som takomläggningen.

Interiör:

Enligt 1819 års brandförsäkring fanns fem rum på bottenvåningen plus trapphallen, andra våningen likaså fem rum och förstuga. I bottenvåningen fanns i ett rum "spisel och bakugn", på andra våningen ett rum med "rymlig köksspis". Med tanke på att det endast fanns två värmekällor från början är det svårt att tänka sig att huset har varit avsett i första hand som bostad. Ingen av de befintliga kakelugnarna står på ursprunglig plats, utan kan ha flyttats från mangårdsbyggnaden vid den stora ombyggnaden på 1870-talet.

Trapphallen är en av de mest välbevarade delarna av byggnaden. Ett slitet vackert brunt kalkstensgolv, ursprunglig stentrappa upp

till andra våningen. En ursprunglig dörr med utanpåliggande fyllningar, med gångjärn och nyckelskylt från tidigt 1800-tal, leder till ett förråd under trappan. Bortsett från den nuvarande nyckelskylten finns spår av ytterligare fem. Vitmålad takpanel som också kan vara ursprunglig. Äldre fyllningsdörrar på båda sidor där dock den högra har en masonitskiva påspikad och modernare gångjärn. Mot ytterväggen två skaffierier.

I köket till höger finns ett serveringsskåp och ett skafferi, målade i grått. En vedspis med nr 526, tillverkare okänt och en låg arbetsbänk i zink samt väggfasta hyllor. Förmodligen från början av 1900-talet. Omålat lagat trägolv i dåligt skick, maskätet och med mushål.

Innanför en kammare med kakelugn, vit rund med mönsterpräglad kakel. Eldstadsplan av betong. Träggolv, väggarna är putsade och målade utom den mot gaveln som är panelad i trä, förmodligen 1970-tal. En sekundär garderob. Kammaren innanför har delats av med en mellanvägg, som finns med på 1957 års uppmättningsritning.

Rummet i nordöstra hörnet har en vit rund kakelugn med slätt kakel, mittsims och krönlis med blommotiv. Lite oproportionerlig och känns för kort. Kan ha tagits ner från mangårdsbyggnaden och satts upp här i förkortad form. Ett senare trägolv med smala plankor. Kan ha tillkommit efter uppmätningen 1957 där skador påpekas. Fyllningsdörr till köket bredvid av rokokotyp med skurna hörn på speglarna på ena sidan och utanpåliggande fyllningar på andra sidan, gångjärn av 1700-talstyp. Förefaller vara en av de äldsta dörrarna i huset, eventuellt äldre än själva huset. Köket har en vedspis från Ankarsrum med nr 927 (förmodligen 1930-tal) med kaklat eldstadsplan. Övrig köksinredning från mitten av 1900-talet. Även här smälare utbytta golvplankor.

Stentrappa med en vägg nisch upp till andra våningen. Hallen har ett brunmålat golv med cirka 14 cm breda brädor. Blåmålade skaffierier i pärlspont på varsin sida fönstret med en vedlår. På liten hall på andra våningen sitter ett glasparti med diagonalställd spröjs. Översta färglagret brunt men klarare färger under. Det kommer förmodligen från en glasveranda från slutet av 1800-talet. Dörrar åt vänster och höger med utanpåliggande fyllning mot trapphallen. Droppgångjärn av tidig 1800-talstyp.

Kammare till vänster med trägolv, plankorna olika breda, beige-målat, profilerade cirka 15 cm höga socklar. Även dörren mot nordöstra kammaren med utanpåliggande fyllningar och droppgångjärn. Modern kamin av täljsten med eldstadsplan av kalksten. Brädgolv med cirka 11 cm breda plankor. I de två garderoberna ursprungligt trägolv med breda plankor, upp till 20 cm, målade med linoljefärg. Nyare omålat sänkt bräddtak.

<
Flygel. Entré, bottenvåning
med vy mot kök. 24 maj 2015.

^
Flygel. Kammare mot sydost.
27 september 2015.

Mittenkammaren är ett av de mest orörda rummen i flygel. Plankgolvet i kammaren har olika bredd på plankorna, 15–34 cm med rester av linoljefärg i engelskt rött, fris runt väggarna. Brädtak, förmodligen original med rester av pappspänt tak. Dörrar med utanpåliggande speglar och droppgångjärn av 1700-talstyp. Vit, rund kakelugn med slätt kakel, fotsims och krönlist. Mitt på, en dekoration i porslin i form av ett flickhuvud. Den kommer från Rörstrands kakelugnsfabrik, producerades mellan 1860–80 och heter kort och gott ”Dam”. Dörr till den lilla hallen, även den av 1700-talsmodell med kammarlås och nattlås från samma tid.

Mot hörnrummet fyrfyllningsdörr av 1700-talstyp. Här finns ett kilsågat brädgolv och fris tunt väggarna och en 25 cm hög golvsockel. Taket är också kilsågat och handbilat, vitslammat, förmodligen ursprungligt. Rund kakelugn, troligen också från huvudbyggnaden, med ljusgrå glaserat kakel med blommotiv. Fotsims, mittsims och krön med attika. Fot av brunglaserat kakel och eldstadsplan av kalksten. Har förmodligen ursprungligen stått i huvudbyggnaden.

Dörren mot köket är borttagen, droppgångjärnen kvar i dörrposten. Brädgolv med plankor cirka 12–13 cm breda. Kilsågat brädtak som håller på att rasa på grund av en gammal fuktskada. Hålkälslist av trä. Vedspis model Ankarsrum 927, samma som på bottenvåningen. Spiskåpa av svartmålad plåt. Köksinredning från 1900-talets början med ett serveringsskåp och skafferi, målade i ”dalablått”.

Från hallen fortsätter sten- och tegeltrappan upp på vindvåningen. Ett enkelt men fint träräcke, målat i ockragult. En vitslammad, kraftig murstock ger rummet ytterligare karaktär. Obehandlat brädgolv med plankor som är 14–18 cm breda. Limfärgsmålat brädtak. Kattvindar som har använts som förråd, med knoppbrädor, eller kroklist med knaggar. Här syns det gamla spåntaket under teglet.

Två kammare på vardera gaveln. Mot norr ett gulbrunnmålat golv med brädor, cirka 13 cm breda. Fris runt om. En fast garderob där en äldre högre golvlister finns kvar. Kakelugnen är flat med fotsims och krön, har vitt kakel med näckrosor i typisk jugendstil på krönet och ett vikingaskepp mitt på ugnen ovanför spiselkransen. Stor spricka i mitten av nedre delen. Eldstadsplan av kalksten som är smalare än kakelugnen vilket indikerar att en annan smalare ugn stått här tidigare.

Den andra kammaren mot söder har ett litet separat kök med en rostig vedspis, en Husqvarna nr 227, och takfönster. Kammaren har brädgolv lika den motstående, men rester av oljefärg i engelskt rött. En rostig kamin av märket Skoga står på ett eldstadsplan av grå kalksten, om här har funnits en kakelugn går inte att utröna.

^
Kattvind i flygel.
24 maj 2015.

>
Flygel. Vindsvåning med
murstock och trappa med räcke.
Öppning mot kammare och katt-
vind. 24 maj 2015.

36

37

Uppförd 1914

Exteriör:

Sockel Betong

Fasad Rödfärgad stående locklistpanel på timmerstomme. Renoveringsbehov.
Tak Brutet sadeltak/mansardtak med enkupigt tegel på spån. En del takpannor trasiga, några saknas, vilket orsakar läckage. Skorsten av oputsat tegel.

Fönster Karmar och bågar i trä med småspröjs. Enkelfönster med lösa innerbågar. Stort renoveringsbehov, en del glasrutor saknas.

Dörr Modernare, cirka 1940–50-tal, med karosseripanel, grönmålad och ett litet fönster. Veranda/förstukvist med sadeltak och vitmålat trästaket med renoveringsbehov. Betongtrappa.

Övrigt En våning plus vind. En liten "balkong" på vinden på husets västra sida i mycket dåligt skick. Tydliga rester av trädgård i form av fruktträd, bärbuskar, rabarber, humle, trädgårdsblommor, en damm med mera. Förfallet uthus sydväst om bostadshuset. På 1819 års karta låg ett redskapslider på ungefär samma plats. Tegelpannor som står vid huset är stämplade med Torö tegelbruk. Då bruket lade ner sin verksamhet någon gång mellan 1885–1889 kan de dateras till senast denna period.

Interiör:

Ett rum och kök på bottenvåningen samt två på vinden. Få ursprungliga detaljer bevarade. Ytskikten omgjorda relativt sent. Ursprungliga eldstäder borta och ersatta med "hemgjorda" kaminer. Vedspisen i köket är dock kvar.

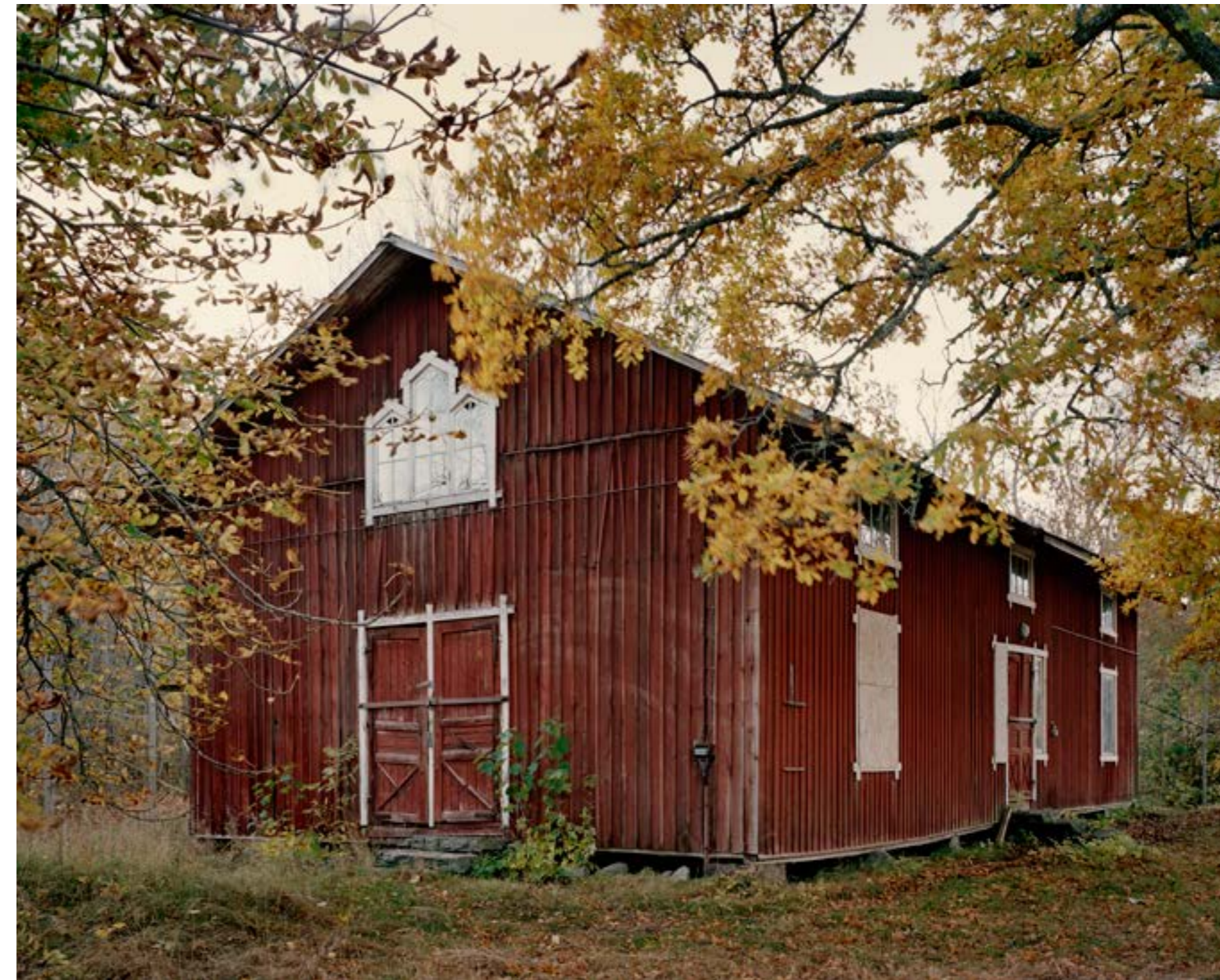
Uppförd 1877–78 på samma plats som tidigare vagnslider.

Exteriör:

Sockel Torpargrund på plintar av sten.
Tak Sadeltak av korrugerad plåt.
Fasad Timmerstomme med stående locklistpanel, rödfärgad.
Fönster Karmar och bågar av trä, vitmålade, karaktäristiskt ”nygotiska” på gavlarna. Flera fönster förspikade med plywood.
Dörrar Enkla fyllningsdörrar av trä, rödmålade med vita foder. Trappsteg av huggen sten.
Mått Cirka 22 meter långt och drygt 8 meter brett.
Övrigt Sättningar i stommen på grund av bristande stöd för golvbjälklaget.

Interiör:

Förråd och mangelbod på bottenvåningen. Militära logement på övervåningen. Tidigare kaminer borttagna.

v
Kök, norra lägenheten på
Högberga. 8 november 2015.

>
Högberga från väster. Statar-
länga och rester av bärodling.
24 maj 2015

Högberga/Statarlänga J5

44

Uppförd Enligt 1918 års brandförsäkring var byggnaden då nyrenoverad och byggnadsåret uppgavs som okänt. I 1924 års försäkring anges 1924 som byggår. Placeringen på situationsplanen 1924 stämmer dock inte riktigt med dagens Högberga, som inte finns med på 1819 års karta, men är med 1878.

Exteriör:

Sockel Stenfot
Tak Sadeltak med korrugerad plåt, lappat och lagat. Ursprungligen tegeltak på spån. Två skorstenar i tegel med utkragade krön och avflagnad, vit puts.
Fasad Timrad, rödfärgad stående locklistpanel.
Fönster Karmar och kopplade bågar av trä med två lugter med vardera två rutor, vitmålade.
Dörrar Tre dörrar, en till respektive lägenhet. Karmar och dörrar av trä, grönmålade.
Mått Längd cirka 14 m, bredd 7 m och höjd 4 m
Övrigt Ett och ett halvt plan. Tre lägenheter med var sin ingång. Utedass nordost om byggnaden med tre hål. I sydost ett uthus med tre förråd, ett till varje lägenhet. I sydvästra hörnet ett nedgrävt skyddsvärn av betong.

Interiör:

Få ursprungliga detaljer bevarade. Ytskikten omgjorda relativt sent. Spår av äldre detaljer som golvsockel och pärlspont gömmer sig i köksskåp som kan vara ursprungliga. De flesta eldstäderna är borta, endast fundament återstår. Tre vedspisar, en i respektive kök, finns dock kvar, av fabrikat Husqvarna och Nässjöverken.

45

46

47

Garage J7

Uppförd Enligt 1819 års brandförsäkring 1805 som höns hus, trädgårdskammare och avträde. Beskrivs 1878 som trädgårdskammare och växthus. Från 1918 mejeribygnad m m. Oklart när det byggdes om till garage, men dörrarna i karosseripanel är typiska för 1940–50-talen.

Exteriör:

Sockel	Låg stenfot, svartputsad.
Fasad	Stomme av tegel, vitputsad.
Tak	Flackt sadeltak av korrugerad plåt. Putsad skorsten.
Fönster	Karmar och bågar av trä, två lugter med två rutor i varje luft.
Dörr	Tre garagedörrar av brunmålad karosseripanel.
Övrigt	Byggnaden tidigare i 1 ½ plan med ett sadeltak med högre vinkel. Mot väster och söder rester av växthus och slöjdekammare i form av grunder.

Interiör:

Ej inventerad.

<
Högberga. Bod, uthus för
tre hushåll. Från norr.
24 maj 2015.

Uppförd 1808, enligt 1819 års brandförsäkring. Från början var smedjan drygt åtta meter lång (14 alnar) men har senare byggts till och förlängts mot öster.

Exteriör:

Sockel Låg stenfot, putsad.
 Fasad Stomme av sten och tegel, vitputsad. Östra delen tillbyggd med timmer och reveterats med vass och putsbruk. Mot söder en större skada/hål.
 Tak Mansardtak av tvåkupigt tegel. Putsad skorsten.
 Fönster Karmar och bågar av trä, nio spröjsade rutor på bottenvåningen, på övervåningen två lufter med vardera fyra rutor.
 Dörr Två pardörrar av trä, karm av trä. Brunmålade.

Interiör:

Smedjan har jordgolv och väggar av tegel. Idag öppet till nock då innertaket var murket. Två smeder arrenderar smedjan, så den används idag. I väggen mot nästa rum anar man en igenmurad öppning. Mellan smedjan och kammaren/snickeriet ett mindre rum utan golv. I snickeriet ett lappat trägolv och en öppen spis med en bred spiskåpa i plåt.

Stora stallet J9

Uppförd 1898, enligt brandförsäkring 1920 eller 1878, enligt brandförsäkring 1923. Renoverad 1918 och 1922. Ladugård och stall samt höloft.

Exteriör:

Sockel Gråsten och tegel, vitkalkad
 Tak Brutet mansardtak med tegelpannor. Takpannor saknas och renovering krävs. Ursprungligen sadeltak av spån på läkt.
 Fasad Stående rödmålad locklistpanel på resvirke.
 Fönster Karmar och bågar av trä. Fyra lufter med smårutor de flesta förspikade med plywood.
 Övrigt En lång körbro av bjälkar som enligt 1920 års försäkring gick tvärs igenom ladugården och var i förbindelse med logens körbana ”i hela dess längdriktning”. Endast stengrunden till körbron finns kvar, väster om byggnaden.
 Dörrar Av trä, svartmålade.
 Övrigt Byggnadens södra del inredd till stall. Kök/personalrum i dåligt skick. Höloftets golvbjälklag rötskadat. Travers vid södra gaveln med stora luckor och vinsch.

Interiör:

Ladugård med stall för nöt och häst, hårt slitna.

Uppförd I flera etapper, 1901 enligt 1920 års brandförsäkring. Timrad del sannolikt äldre. Nuvarande långskepp; "logen" uppförd 1952.

Exteriör:

Sockel Stenfot av tuktad granit
 Tak Sadeltak med tvåkupigt tegel i behov av reovering.
 Fasad Rödmålad stående panel. Stomme av resvirke. Paneländar med figursågad droppnäsa på södra gaveln. Södra delen är delvis timrad och kallas oxhuset.
 Fönster Karmar och bågar av trä i dåligt skick. Fönsterglas saknas i flertalet.
 Dörrar Svartmålade av trä, dubbeldörren mot väster (i "oxhuset") med rundad överdel är äldre än övriga dörrar.
 Övrigt På flygfoto från 1940-talet framgår att Röda stallets loge varit betydligt längre än idag. Den genomgående körbron anslöt till fundament som finns kvar mellan denna byggnad och Högberga.

Interiör:

Stall, sädesmagasin och lider i den gamla delen. Torkanläggning för spannmål med silo uppfört 1952 i "logen". I kombination med den imponerande takhöjden ger dessa ett monumentalt intryck. Nordöstra delen har under en period använts som manege för ridning.

Uppförd Okänt, men förmodligen andra hälften av 1900-talet. På platsen för ett tidigare redskapslider uppfört 1909 som var vänt åt andra hållet längs med vägen.

Exteriör:

Tak Sadeltak med rostig korrugerad plåt.
Fasad Stående, rödmålade brädor
Fönster Ett litet på gaveln mot norr med småspröjs, glaset saknas. Karm och båge av vitmålat trä.
Dörrar Svartmålade stora boddörrar mot norr och väster.
Övrigt Golv av cement. Används som förråd och grishus. Ett hönshus byggs hösten 2015.

Interiör:

Golv av cement. Används som förråd och grishus. Ett hönshus byggdes hösten 2015.

Uppförd Förmodligen 1950-tal.

Exteriör:

Sockel Plintar
Tak Korrugerad plåt
Fasad Locklistpanel, ursprungligen slamfärg i rött, senare målad med "modernare" färg i rött. Stomme av trä.
Fönster Enkla tvålufts med karm och båge av trä, grönmålade. Utåtgående. Gröna fönsterluckor.

Interiör:

Sex stycken enkla sovrum med järnsängar. Ett tvättrum och kök med vedspis. Sängarna står kvar med sängkläder.

PARK & TRÄDGÅRD:

Parken kring mangårdsbyggnad och flygel har inte skötts på många år. Den högvuxna planteringen med träd i sex rader är i stort sett det som är kvar av en tidigare anläggning. Rundlar och gamla grusgångar anas men är övervuxna. En klassicistisk skulptur i marmorimiterande metall står kvar i parkens södra ände. Vandaliserad, endast neddelen återstår. Av den stora fruktodlingen finns endast tre sjuka träd kvar. Det finns beskrivningar om hallonhäckar, och några kvarvarande hallonsnår är förmodligen en rest av dessa. Ett växt-
hus, beläget invid dagens garage, var en del av anläggningen. På flygfoto från 1940-talet ser man vilken viktig del trädgården var av herrgården och dess försörjning.

FORNLÄMNINGAR:

Järnåldersgravfältet (Muskö 18:1) består av två högar och sex runda stensättningar och visar att Arbottna har varit bebott under yngre järnålder. Herrgårdsbebyggelsen (Muskö 77:1) anges i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister som "annan kulturhistorisk lämning av stort värde". Högberga gårdstomt (RAÅ Muskö 209) upptar ett område om ca 60x60 meter, med flera synliga husgrunder, framförallt i SÖ och SV. Utbredning överensstämmer med arealavmätningsskarta från 1773, där den benämns Högberga på Arbottna. Om det verkligen låg en gård på Högberga eller om det i själva verket är ekonomibyggnader som syns på 1773 års karta är dock osäkert, men bebyggelsen motsvaras snarare av ekonomibyggnaderna i 1819 års brandsyn.

En arkeologisk utredning genomfördes 2013 av Riksantikvarieämbetet som framför allt hittade husgrunder och röjningsrösen utöver de som redan fanns registrerade i fornminnesregistret. Sammanlagt 49 nya objekt registrerades, varav nio utgick då de inte var förhistoriska. Inga nya fasta fornlämningar hittades. Vår inventering har visat på ytterligare rester i form av ett ränne och husgrunder, strax sydväst om Högberga. Dessa kan vara rester av tidigare ekonomibyggnader, som återfinns i det äldre kartmaterialet. Dessutom grunderna av ett hus nordväst om vagnslidret.

Vad man särskilt hade hoppats på vid utredningen 2013 var att hitta järnåldersboplatser som kunde ha anknytning till gravfältet. Ett annat mål var att finna spår efter den historiska gårdstomten "Södregården" som syns på 1638 års karta. Platsen motsvarar ungefär placeringen av dagens bebyggelse på Arbottna. Inget särskilt framkom, men det, finns sedan tidigare, anteckningar i Fornminnesregistret (Muskö 54:1) om en höglignande oregelbunden lämning ca 10 m diam och 1 m h. Mot NÖ är en förhöjning, ca 10x5 m (NÖ-SV) och intill 1 m h. I området finns flera ojämna förhöjningar. De flesta torde utgöra anläggningar tillhörande parken runt Arbottna gård. Den förstnämnda lämningen höjer sig markant från omgivningen och kan utgöra rester av en skadad hög.

Dessa högar framför herrgårdsbyggnaderna är iögonfallande och skall undersökas om någon form av exploatering blir aktuell.

Strax nordväst om vagnslidret finns, som nämnts ovan, en mindre husgrund av sten. Denna byggnad har vi dock inte hittat före 1951 års ekonomiska karta. Väster om vagnslidret finns ett tvådelat skyttevärn av betong, som även kan ha fungerat som matkällare.

Precis söder om vägen vid Snörom finns lämningar av sentida bebyggelse. Förmodligen har det varit någon form av uthus och eventuellt en jordkällare. Rester av byggnadsmaterial tyder på andra halvan av 1900-talet.

Om ytterligare äldre kulturlager kommer i dagen vid grävningar inför byggnation kan arkeologiska förundersökningar eller utgrävningar komma att krävas. Länsstyrelsen skall alltid kontaktas.

Arbottnas historiska jordbrukslandskap rymmer många tidslager. Ängar, hagar och åkrar är ännu öppna och präglas liksom utmarken av kontinuitet. Södra och Norra gårdet är tydligt avläsbara som de ser ut både på 1638 och 1773 års kartor. Marker längre ifrån gården har odlats upp senare när behoven ökade och befolkningen växte. På nutida flygfotografier är det lätt att identifiera åkermarken från 1906 års härads-karta, med utbredning och diken. Odlingsrösen vid åkerkanter, på impediment och i skogen berättar därför om tidigare generationers möda att skapa odlingsbar mark. I fullåkersbygder, som i till exempel Skåne, har åkerholmarna ofta plöjts bort, men på Arbottna är de synliga i det öppna landskapet som öar. En del av dem är bevuxna med ädellövträd. Några av de högsta naturvärdena är knutna till just naturbetesmarkerna och till ädellövträden i landskapet.

Vid sekelskiftet 1900 var utbredningen av uppodlad mark som störst i Sverige. 1800-talets expansion av befolkning och ekonomi ökade åkrarnas areal i en grad som aldrig tidigare skett i vårt land. Det var då det var vanligt att dika ut sjöar och sumpmarker för att få mer odlingsbar yta, vilket också skedde på Arbottna när Maren torrlades.

Idag är Maren återställd som våtmark. Den egentliga orsaken är att pumparna som hade torrlagt träsket upphörde att fungera och vattnet därmed steg. Den har snabbt blivit hemvist för ett stort antal djurarter. Maren bedöms ha ett högt naturvärde av kommunalt intresse, men ur ett kulturhistoriskt perspektiv är det också av intresse att Maren har återställts. Den har präglat landskapet under årtusenden, först som havsvik och sedan som en liten sjö. Även utdikningen är en del av landskapets och jordbrukets historia. Ytteräng, som har utpekats som Natura 2000-område, har även ett högt kulturvärde. Den är resultatet av lång tids brukande för bete och foder och är därmed formad av människan och hennes behov.

LANDSKAPET OCH VÄGARNÄ:

<<
Äldre väg förbi Högberga och Maren mot Tuppudden.
25 oktober 2015.

<
Arbottnavägen norr om smedja och ladugårdsförmansbostad.
25 oktober 2015.

Arbottnavägen slingrar sig fram genom landskapet, mestadels längs utmarkens gräns mot åkermarken. En sista backe och kurva genom allén och herrgården visar sig på höjden med fri utsikt över kulturlandskapet. Vägen har samma sträckning idag som på 1773 års karta. Inga vägar är utsatta på kartan från 1638, men vägsträckningen är med stor sannolikhet densamma. Det är den naturliga vägen från gården till kyrkan och den norra delen av Muskö. Allén visar vägens betydelse för Arbottna och dess ägare. Vid dess slut låg mangårdsbyggnaden och resten av herrgårdens bebyggelse, som en manifestation av ägande, rikedom och status.

En annan viktig väg går förbi Högberga, över Maren och genom skogen mot Hemviken. Även den finns med på samtliga kartor från 1773 och framåt. Att den har gammal hävd är tydligt öster om Maren, där den närmast liknar en hålväg. Länge gick vägen mellan gården och Stenrevein, där det förmodligen fanns någon form av brygga och kanske ett båthus. Sjövägen var den viktigaste långt in på 1900-talet. Hur länge denna väg och anläggningsplats användes är dock osäkert. Kanske gjorde landhöjningen att det blev för grunt. På Häradskartan från 1906 är vägsträckningen något annorlunda. Då är bryggan flyttad till Tuppudden, dit vägen istället går. Den används inte längre men är fullt synlig och går att följa. Även den stensatta kajen finns kvar. Enligt uppgift skall man under 1940-talet ha brukat vägen för att köra mjölk till Tuppudden för vidare transport till Stockholm.

Någon form av bro kan ha funnits innan Maren dikades ut. Idag är det omöjligt att passera utan att bli blöt men på 1773 års karta syns tydligt ett smalt ”sund” som delar Maren i två delar. Om det har varit en träbro finns sannolikt inga rester kvar, men kan vara intressant att undersöka vidare.

Övriga mindre vägar och stigar har använts under lång tid och är synliga i landskapet och på kartorna. På ortofotografier är det mycket tydligt. Vissa är av yngre datum och har körts upp av traktorer, men samtliga följer på ett naturligt sätt landskapet längs åkerrenar och diken.

En viktig anledning till att landskapet är så välbevarat är militärens köp av stora delar av Muskö på 1950-talet. Marken och bebyggelsen, framför allt på Arbottna, kom att, i viss mån konserveras. Om Arbottna hade haft en annan ägare, som själv brukat marken, hade jordbruket och byggnaderna, förmodligen mer än som blev fallet, förändrats och moderniserats. Det historiska landskapet och byggnadernas kulturhistoriska värde hade då riskerat att i högre grad gå förlorade. Paradoxalt nog har bristen på underhåll bevarat mycket av de värden vi ser och uppskattar idag.

>
Utsikt mot Maren från Högberga.
24 maj 2015

>>
Vy från Maren mot nordväst.
Pumphus vid strandlinjen.
11 oktober 2015.

KULTURMILJÖLAGEN OCH
PLAN- OCH BYGGLAGEN

”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.”

Så inleds Kulturmiljölagen som är den centrala lagen för kulturmiljövården. Den är en given utgångspunkt vid allt arbete med kulturmiljöer. Skyddet av kulturmiljön är lagstadgat och inte förhandlingsbart. Vi har den bara till låns och måste tänka långsiktigt för att inte göra sådant vi kommer att ångra och våra efterkommande kommer att klandra oss för.

Enligt Plan- och bygglagens 8 kapitel 13 § får en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas.

KULTURHISTORISKT
VÄRDE OCH
KLASSIFICERING

Vi har valt att använda det system som Stockholms stadsmuseum har tagit fram och använt under många år:

- Blå är den högsta klassen och omfattar synnerligen kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.
- Grön klassning innebär också ett högt kulturhistoriskt värde och betyder att bebyggelsen är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.
- Gul är den tredje nivån som används vid klassificering. Gult innebär att bebyggelsen har positiv betydelse för kulturmiljön och/eller har ett visst kulturhistoriskt värde.

Mangårdsbyggnaden

Klassificering:
”Blå”

Trots förändringar under 1900-talet har mangårdsbyggnaden ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Fasaden är välbevarad och har ett tydligt italiensk arkitekturspråk, som för tankarna till den italienska arkitekten Palladios villor från 1500-talet. De stora fönstren och fasadens symmetri fungerar som förstärkande element. Rumsindelningen är i stort sett intakt och snickerierna är i de flesta fall välbevarade, liksom dörrar och fönster. Den vackra svängda trappan har ett fint illusionsmåleri. Grisaillemålningarna i både den nedre och övre hallen är typiska för sin tid och väl utförda. Den så kallade empirialongen i sydvästra delen är en rest av 1799 års byggnad. Vid ombyggnaden under 1870-talet lämnades den i stort sett intakt, förmodligen för att man ansåg att den

var värdefull och vacker i sig. Ett flertal kakelugnar är bevarade, varav en är från slutet av 1700-talet i gustaviansk stil. Vindsvåningens gästrum från 1870-talets ombyggnad finns kvar intakta. De visar på en gästfri kultur inom högre sociala skikt. Eftersom det på grund av läget var svårt för besökarna att komma hem efter middagarna och fester, var det viktigt med övernattningsmöjligheter.

Sammantaget ger detta både ett stort arkitekturhistoriskt dokumentvärde och ett konstnärligt upplevelsevärde. Tillsammans med övriga byggnader inom skyddsområdet och de närmaste omgivningar, har mangårdsbyggnaden även ett starkt social- och samhällshistoriskt värde. Den berättar om ett ofta överdådigt sällskapsliv och ett strikt ordnat hierarkiskt samhälle, där den som ägde marken och hade resurserna lät det speglas i byggnadens utformning, storlek och utsmyckning. De olika tidslagren har även ett kontinuitetsvärde med pedagogiska förtecken, då olika stilepoker är tydligt läsbara.

Flygeln

Även flygeln har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Rumsindelningen är i princip intakt sedan byggnadstiden, de få mellanväggar som har rests är reversibla. Många innerdörrar är bevarade från byggnadstiden, liksom flera golv och tak. Spåntaket ligger kvar under tegelpannorna. Ett flertal kakelugnar, vedspisar och platsbyggd köksinredning från förra sekelskiftet berättar om den gradvis förändrade användningen. Trapphuset med kalkstensgolv och stentrappan är original. Ytterdörren är bytt men den ursprungliga dörren hänger kvar som innerdörr, överljuset är kvar likaså i original. Exteriört framstår flygeln som ålderdomlig med sina relativt små fönster och blindfönster.

Smedjan, vagnslidret, garage, ladugård och Röda stallet

Även smedjan är välbevarad. Med sitt läge en liten bit ifrån bostadsbebyggelsen men ändå synlig visar den på den betydelse som en smedja hade på en gård av Arbottnas dignitet. Beslag, spik och hästskor med mera var oerhört viktiga för gården. Smedjan är åter i bruk för dekorationssmide. Vagnslidrets läge nära mangårdsbyggnaden visar hur viktiga vagnarna var för människorna som bodde här. Stalldrängarna skulle snabbt kunna spanna för hästarna framför de kostbara vagnarna. I modernare tid har byggnaden använts som mangelbod och förråd. På övervåningen finns rester av militära logement. Garaget är förändrat och har fått ny användning sedan det uppfördes

74

Klassificering:
”Blå”

Klassificering:
”Grön”

75

1805. Platsen är dock densamma med stomme och fasad intakt. Dessutom finns grunderna kvar efter ett orangeri/växthus mot söder och en slöjdkammare mot väster. Det faktum att byggnaden finns kvar och har haft olika funktioner blir en del av Arbottnas berättelse.

Ladugård, stallar och loge var självklart nödvändiga för jordbruk och boskapsskötsel på en stor gård. Att dessa byggnader finns kvar gör kulturmiljön läsbar och förståelig. Både var och en för sig och tillsammans har de ett mycket stort kulturhistoriskt värde. Ekonomibygnaderna har särpräglade fasad- och fönsterdetaljer. Liknande typ av fönster återfinns på det före detta vagnslidret.

Ladugårdsförmansbostad och statarlängan på Högberga

Byggnaderna är relativt väl bevarade. De är inte unika men i sitt sammanhang ger de en bild av hur en herrgård var organiserad under 1800-tal och tidigt 1900-tal. De gamla torpen och statarlängan finns kvar som ett minne av ett socialt system och en hierarki. Kring statarlängan med tre lägenheter, finns uthuslängor kvar i form av avträde och förråd, avpassade för tre hushåll. Högberga anges som gårdstomt av Riksantikvarieämbetet fornminnesregister, med flera synliga husgrunder, framförallt i SÖ och SV. På arealavmätning-kartan från 1773 benämns bebyggelsen ”Högberga på Arbottna”. Kring Ladugårdsförmansbostaden och Högberga finns tydliga rester av trädgårdarna med fruktträd, bärbuskar, kryddörter och trädgårdsblommor.

Arbottna som helhetsmiljö

Arbottna är som helhet en välbevarad herrgårdsmiljö. Mangårdsbyggnad och flygel har trots förändringar kvar mycket av sin karaktär från 1700- och 1800-tal. Parken och trädgården söder om mangårdsbyggnaden är, fast de inte har vårdats under lång tid, möjliga att återställa med hjälp av gamla kartor och fotografier. Tillsammans med ekonomibygnaderna, bostadshus för anställda och statare och torpen i närområdet, skapar detta en plats som lär oss mycket om ett ekonomiskt och socialt system som har påverkat bebyggelse och landskap under tusen år.

Jordbrukslandskapets tidslager är tydliga. Ängar, hagar och åkrar är öppna och präglas liksom utmarken av kontinuitet. Södra och Norra gårdet är t ex tydligt avläsbara som de såg ut redan på 1638 års karta. Åkerholmarnas tidigare hävd är tydlig. Många av dem är be vuxna med ädellövträd. De högsta natur- och kulturvärdena är knutna till naturbetesmarkerna och ädellövträden i landskapet.

Klassificering:
”Grön”

Maren är återställd som våtmark. Den är hemvist för ett stort antal djurarter och bedöms ha ett högt naturvärde av kommunalt intresse. Ytteräng har ett så högt värde att det har utpekats som Natura 2000-område.

Enligt länsstyrelsen uppfyller Arbottna inte alla de kulturhistoriska kriterier som bör utmärka ett byggnadsminne i Stockholms län. Man anser att de sentida om- och tillbyggnaderna av herrgården gör det svårt att läsa ut historien och att den därför fungerar mindre bra som kunskapskälla. Man bortser då från det faktum att Arbottnas historia är lång och komplex, inte minst med tanke på 1900-talets skeenden. Just detta anser vi fungerar som en berättelse om Arbottnas historia, om de många och stora förändringarna som en plats genomgår under århundradena. 1900-talets militära historia är lika betydelsefull som den vikingatida eller den om 1700-talets herrgård. Länsstyrelsen menar också att en fastighet eller en kulturmiljö skall berätta något om landets eller regionens historia. Här menar vi att Arbottnas historia är mycket betydelsefull både i det lokala och kustnära sammanhanget. Dessutom har Arbottnas historia betydelse även i ett större perspektiv då den har vävts in i hela landets skeenden alltsedan medeltiden.

Sammantaget illustrerar byggnaderna och anläggningen ett större sammanhang av ett system för produktion av livsmedel och som generator av rikedomar. Det visar också på en livsstil och en organisation av arbete och naturtillgångar. Hela området kring herrgårdsmiljön skall skyddas med ett litet q i detaljplanen från ny bebyggelse. Undantaget är ett eventuellt nyuppförande av den norra flygeln samt kompletterande ekonomibyggnader i byggnadsstil och skala som den befintliga.

Förslag på skyddsföreskrifter för herrgårdsområdet:

1. Byggnaderna får inte rivas eller flyttas.
2. Byggnaderna får inte till sitt yttre om- eller tillbyggas eller på annat sätt förändras.
3. Ingrepp eller ändring får inte göras i byggnadernas grundmurar, stomme eller äldre rumsindelning.
4. I byggnaderna får inte sådana åtgärder vidtas, som medför ändring av eller åverkan på äldre fast inredning eller ytskikt. Till fast inredning hör bl a golv, paneler, listverk, dörrar, fönster, tak samt eldstäder med rökgångar. Till äldre ytskikt hör tapeter samt dekormålade snickerier och tak.
5. Byggnaderna skall underhållas på ett sådant sätt att deras kulturhistoriska värde inte minskar. Traditionella material och metoder skall användas.
6. Skyddsområdet får inte ytterligare bebyggas med undantag av en

SAMMANFATTNING:

Återuppbyggnad av den norra flygeln. Denna skall i så fall placeras på samma plats som den ursprungliga flygeln och varsamt anpassas till befintlig flygel och mangårdsbyggnad. Ej heller får inom skyddsområdet vidtas sådana åtgärder med mark och vegetation att dess karaktär förvanskas.

Arbottna på Muskö har en lång och rik historia som sträcker sig från stenålder, järnålder, vikingatid, stormaktstid och in i vår tid. Spåren finns i landskapets olika kulturlager. I dag mest påtaglig i form av byggnader. Dessa är relativt välbevarade och besitter i vissa fall betydande arkitektoniska kvaliteter. Personhistorien kring Arbottna är rik och delvis dramatisk, intressant ur både ett nationellt och lokalt perspektiv. Naturen och topografin samverkar med kulturmiljön på ett sätt som gör platsen estetiskt attraktiv. Särskilt stark blir upplevelsen när man närmar sig herrgården via Arbottnavägen, som slingrar fram genom ett varierat landskap för att så småningom ansluta till en upphöjd och förtätad rumsbildning av byggnader. Odlingslandskapet dominerar platsen och har kontinuerligt hållits öppet, vilket bidrar till kulturmiljöns läsbarhet och upplevelsevärde. Närheten till havet är påtaglig. Den har haft stor betydelse för Arbottnas utveckling, liksom närheten till Stockholm, omständigheter som kommer vara värdefulla även i framtiden. Allt detta skapar goda förutsättningar för platsens överlevnad och förnyelse. För att en sådan skall bli framgångsrik, måste Arbottnas kulturmiljö begripas, vårdas och tas till vara.

SLUTSATS:

av Annika Jägerholm
och Johan Fowelin

En omfattande utbyggnad av Arbottna hotar de stora kultur- och naturvärden som utmärker platsen. Samtidigt innebär en exploatering en möjlighet för kulturmiljöns bevarande och förnyelse. Syftet måste vara att göra Arbottna till en levande bygd och besöksmål till gagn för både Arbottnas ägare (f.n. Drömgården fastighetsutveckling AB och dess medlemmar) liksom för lokalsamhället och allmänheten. Om så skall bli fallet måste ny bebyggelse införlivas så att den inte negativt påverkar herrgårdsmiljöns kärna. Den består av mangårdsbyggnad, flygel, smedja och Arbottnavägens anslutning till dessa. Även ekonomibyggnader; vagnslider, stora och röda stallet ingår i skyddsområdet. Hierarkin får inte förskjutas från herrgården som måste fortsätta dominera landskapsbilden om kulturmiljön skall upplevas och förstås på rätt sätt.

För att lyckas med detta skall nya tillägg utformas och placeras med omsorg och förståelse för platsens historia och tradition. Nya hus bör förhålla sig till men inte nödvändigtvis kopiera de befintliga och traditionella husens vokabulär. Genomtänkt och ny-skapande arkitektur är tänkbar likväl som arkitektur med byggnads-

historiska rötter. Arkitekturen skall sträva efter att bli ett signifikant och värdefullt bidrag till kulturmiljön. Placeringen skall göras på tillräckligt avstånd från herrgårdens centrala delar och helst på platser som tidigare varit bebyggda. Skalan måste underordna sig herrgårdsmiljön. Respekt för registrerade fornlämningar och särskilda naturvärden är en självklarhet. Liksom att nya hus måste ha låg förbrukning av vatten, energi och andra ändliga resurser. För den känsligaste delen närmast herrgården ("etapp 1") rekommenderar vi att tilläggen koncentreras till fyra områden.

Område 1:

På högbergaplatån finns hävd för kringbyggd gårdsbildning (se situationsplan från 1819 sidan 21) som kan ligga till grund för en samtida plan. Flera rösen och byggnadsrester finns kvar som ger en antydning om platsens lämplighet för bosättning. Läget är högt, torrt och soligt, omständigheter som traditionellt styrt valet av människors boplats. Statarlängan skall bevaras och på så sätt möjliggöra en historisk dialog med nya byggnader.

Område 2:

På gårdet söder om Högberga, ner mot Maren finns grundstenar kvar, möjligen från ett bränneri, i övrigt har marken varit odlad. Här kan ändå någon etablering tänkas liksom på gårdets västra kant, mot Ytterängsvägen. Platsen är södervänd och solig, med fri utsikt mot Maren men samtidigt relativt lågt placerad i topografin. En planläggning kan här göras utan alltför stor risk att den kommer dominera landskapsbilden. Den gamla vägen mot "Tuppudden", befintlig mellan högbergaplatån och detta område skall bevaras, hållas öppen och användas.

Område 3:

Även på Ytterängsvägens västra sida kan etablering av nyttobyggnader (ej bostäder) ske och ge en positivt verkan för kulturmiljön. Hävd av bebyggelse (uthus) finns och en förtätning här kan stå i fördelaktig relation till befintliga ekonomibygnader. Nuvarande verkstadsbyggnad (J11) är utsträckt i nord-sydlig riktning. Den kan ersättas med en byggnad i väst-östlig riktning enligt tidigare förslagor (se flygfoto, sid 78). Då kan en sammanhållen rumsbildning, med en gata mellan Stora och Röda stallet skapas. Ett lämpligt område för de lokaler ägaren avser skapa för djurhållning, produktion och försäljning med mera. Det innebär också att Röda stallet kan utnyttjas för liknande ändamål. Som den äldsta ekonomibygnaden med rik detaljering har den ett högt skyddsvärde.

Område 4:

I skogspartiet väster om huvudbyggnaden (söder om "Japan") kan etablering av en mindre ursprunglig art ske. På området finns grundrester från tidigare bebyggelse av okänd typ. Topografin skiljer

78

79

Övrigt:

sig från övriga områden och består av skogsbeklädd kuperad terräng med vissa berg i dagen. Nya hus måste anpassa sig till detta för att inte konkurrera med herrgårdsmiljön. Om vegetationen glesas ut varsamt och topografin bevaras kan bostadshus uppföras, möjligen som ekologiska jordhus eller ansluta till 1900-talets naturnära fritidshusbebyggelse. Traditionella hus med trädgårdstomter i för stor skala innebär alltför grova ingrepp i naturen och riskerar att förskjuta balansen i kulturmiljön.

Vi rekommenderar att endast få undantag från dessa anvisade skyddsområden i herrgårdens närmiljö bör tillåtas. En ny flygelbyggnad, symmetriskt placerad i förhållande till mangårdsbyggnad och nuvarande flygel, på samma plats som tidigare flygelbyggnad (se situationsplan från 1819 sidan 21) är önskvärd. Det skulle höja herrgårdsmiljöns status och kunna rymma moderna funktioner som våtutrymmen, kök, värmeanläggning, kontor, it m.m. och därmed minska behovet av ingrepp på befintliga byggnader. Den arkitektoniska gestaltningen måste i så fall omsorgsfullt anpassa sig till dessa. På området mellan vagnslidret och ladugårdsförmansbostad kan tidigare befintliga ekonomibygnader åter uppföras. Sannolikt med positiv verkan för herrgårdsmiljöns sammantagna gestaltning och rytm.

Föreslagna etableringar på ytterområden ("etapp 2") är mindre avgörande för Arbottnas herrgårdsmiljö men likväl viktiga för Muskös sammantagna kulturmiljö. De bör utformas med motsvarande utgångspunkter och hänsyn som ovan; god arkitektonisk gestaltning och känslig placering i topografin. De områden som anvisats i detaljplaneprogrammet är generellt sett godtagbara. Särskild omsorg måste läggas på föreslagen lantbruksanläggning vid södra gårdet (område 5). Moderna metoder innebär ofta grov gestaltning och dimension på de ingående delarna vilket kan påverka upplevelsen av Arbottnas kultur- och naturmiljö negativt.

Utökad trafik måste ske via Malmavägen. En förutsättning för kulturmiljöns läsbarhet är att Arbottnavägen bevaras till både sträckning och utseende. Allén längs denna, skall vårdas och föryngras.

Befintliga byggnader skall vårdas och renoveras. Parkanläggningen kring herrgården skall glesas ur och föryngras under professionell handledning. Markberedning vid nybyggnad skall göras utifrån topografiska förutsättningar och med minsta möjliga bruk av sprängmedel.

av Johan Fowelin

Renoveringsbehovet på Arbottna varierar men är för samtliga byggnader stort. Mest akut är tak på ekonomibyggnaderna. Byte av spruckna tegelpannor, vattenskadad och rötad takkonstruktion är nödvändig. Den sannolikt billigaste och för kulturmiljön, bästa metoden är att renovera befintlig konstruktion. Även om det rör sig om stora taktytor samt även gäller skadade bjälklag och väggliv, är trä relativt okomplicerat att laga. Taktegel finns sparad och bör kunna användas till stor del. Att ersätta detta med plåt skulle vara en stor förlust för byggnadernas uttryck. Befintliga fönster kan renoveras till uppskattningsvis halva kostnaden av nya. Dessutom med bibehållna funktionella och estetiska kvaliteter. Fasaden skall färgas med slamfärg och sockeln med kalkfärg.

Mangårdsbyggnaden har yttre skador på putsfasad. Dessa åtgärdas med nytt putsbruk och kalkfärg efter att orsakerna (vegetation inpå huset och dåligt fungerande takavvattning) eliminerats. Taket fick en översyn 2007 men bör inspekteras noga. Om det är tätt och de synliga fuktskadorna på övervåningens innertak är av äldre datum, kan det tills vidare lämnas utan annan åtgärd än vanligt underhåll och rensning. Invändiga ytskikt måste bevaras och renoveras med kulturhistoriskt riktiga material. Bl.a. bör ”stora matsalens” mörkblå snickerier målas om med linoljefärg till en ursprunglig ljusgrå kulör. Tapeter och tak bör lagas och inte bytas ut. Tak målas med limfärg, ej acryl-latex (plastfärg). Våtutrymmen skall utföras på ett sådant sätt att risken för fuktskador minimeras och placeras med största möjliga hänsyn till befintlig rumsindelning. Murstockarna inspekteras och om nödvändigt renoveras, samt tas i bruk. Den utanpåliggande från 1950-talet kan med fördel rivas.

Flygeln har, liksom mangårdsbyggnaden, vissa yttre skador på fasad som bör lagas. Yttertak i gott skick. Renoveringsbehovet gäller främst golv och bjälklag som i några rum måste bytas helt och hållet. Detta skall göras med samma material d.v.s. massivt trä. Skivmaterial (gips eller spån), laminat eller ”klick”-golv är inte lämpliga i en kulturmiljö. På bottenvåningen mot marken (mullbänk?) isoleras golvet med hänsyn taget, inte bara till värme- utan även till fukttransport (ej med mineral/glasull utan cellulosafiber eller liknande). Detta gäller även eventuell isolering vid tak. Våtutrymmen placeras och utförs så att fuktskador inte uppstår. Murstockarna inspekteras och tas i bruk. Ny köksinredning utformas med hänsyn taget till huset kulturhistoriska status. Fönster renoveras med byggnadsvårdsmetoder (linoljefärg och kitt) och kompletteras, vid behov med extra isolering på insidan (till exempel lösa innerfönster med isolerglas).

Vagnslidret (mangelboden) har sättnings i golvbjälklaget som på kort sikt kan åtgärdas genom att lyftas med domkraft och

stagas upp. Detta sannolikt utan alltför allvarliga konsekvenser för resten av konstruktionen. Fönster renoveras och fasaden målas med röd slamfärg. Om plåttaket är tätt kan de behållas tills vidare.

Smedjans tak är tillfälligt tätat men behöver genomgripande renovering. Röta i takstolar åtgärdas, nytt brädtak med papp, läkt och till slut tegel (återbrukat!) skall läggas. Ett hål i fasaden behöver lagas. Bakom revetering och puts består väggen av angripet timmer som behöver ersättas med nytt. Slitna ytterdörrar kan ersättas med nytillverkade i ursprunglig modell. Påbörjad golvrening avslutas. Materialet skall vara massivt trä som kan vara kilsågat. Skall byggnaden isoleras och uppvärmas måste material med ”fuktbuffrande” egenskaper och rätt utförda vindspärrar (ej plast) användas för att säkerställa ventilation och undvika framtida fuktskador.

Övriga byggnader (Ladugårdsförmansbostad, Högberga) anser vi ha en något lägre prioritet men är än ändå viktiga för Arbottnas sammantagna kulturmiljö. Förmansbostaden har läckande tak som snarast bör åtgärdas genom byte av trasigt tegel. Högberga statarlänga bör på sikt återfå tak av lertegel. De senast tillkomna byggnaderna; logementsbarracken ”Japan” och verkstadshuset har mindre kulturhistorisk värde men väl ett bruksvärde. Vårdas med normalt underhåll och även dessa med traditionella färgtyper och material.

Alla övriga ingrepp; värme, el och liknande, skall genomföras med respekt för byggnadernas kulturvärden. För samtliga åtgärder rekommenderar vi anlåtande av byggnadsantikvarie och byggnadsvårdskunnig byggmästare. Kontakter och avtal med virkesleverantör, gärna lokalt sågverk, etableras för att säkerställa leverans av väl torkat virke av hög kvalitet och anpassade dimensioner.

<
 Katolska Kapellet 1924.
 Foto: C. Topelius. Henrik
 Malmborgs privata arkiv.

>
 Stora Matsalen 1924.
 Foto: C. Topelius.
 Henrik Malmborgs
 privata arkiv.

<
Empiresalongen 1924.
Foto: C.Topelius. Henrik
Malmborgs privata arkiv.

>
Övre Hallen 1924.
Foto: C.Topelius. Henrik
Malmborgs privata arkiv.

>>
Mangårdsbyggnad från söder
omkring 1917. Fotograf: okänd.
Henrik Malmborgs privata arkiv.

>>>
Mangårdbyggnad från norr
omkring 1917. Fotgraf: okänd.
Henrik Malmborgs privata arkiv.

SKRIFTLIGA KÄLLOR:

Byggnadskultur
Byggnadsvårdsföreningens tidskrift, 3/2014

96

Den verkliga kakelugnen
Fabrikstillverkade kakelugnar i Stockholm 1846-1926
Margareta Cramér, 1991

Energiboken
Energieffektivisering för småhusägare
Red. Eva Löfgren och Paul Hansson, 2011

En gustaviansk sjöofficer
Kapten Gustaf Lewins märkliga lefnadsöden
skildrade efter hans memoarer
Ewa Lewin, 1916

Godsägare och fru Malmborgs hem på Arbottna
Ivar Wiking Stenhagen. Tidskriften Svenska hem
i ord och bilder, 1924

Haninge skärgård – en historik
Peter Bratt och Rolf Källman i Sörmlandsbygden, 1990

Invändig renovering
Byggnadsvård i praktiken IV
Göran Gudmundsson, 2006

Katolska kapellet vid Arbottna
Jan Karlsson. Musköbladet, 4/2015

Ludvigsberg en herrgård i Stockholms skärgård
Lars G Björkman, 1968

Muskö. Hemma bland öbor
Helge Ericsson, 1978

Muskö i gångna tider
Enok Nordström, 1970

Om ön Muskö
Avhandling av Karl Herman Levin,
framlagd vid Uppsala universitet, 1837

97

RAPPORTER:

Svenskt Ortnamnslexikon
Torsten Andersson, Eva Brylla med flera, 2003

Arbottna herrgård K140. Huvudbyggnad och flygelbyggnad
Vårdprogram för exteriörer och interiörer
Lolita Törnblom, Forsberg och Törnblom arkitekter, 2001

Arbottna på Muskö
Arkeologisk utredning
Wivianne Bondesson. UV rapport 2013:99

Landängen 1:43
Kulturhistorisk bedömning av torpet Landängen med uthus
Lisa Sundström/Stockholms länsmuseum rapport 2009:19

Detaljplaneprogram för Arbottna 1:28
Haninge kommun, 2014

ARKIV:

Arkitektur- och designcentrums arkiv

Arkiv-topografiska arkivet-ATA
på Riksantikvarieämbetet

Brandförsäkringsverkets arkiv
förvaras på Centrum för Näringslivshistoria

Nordiska Museets arkiv

Astrid Banning, privat arkiv

Henrik Malmborg, privat arkiv

KARTOR:

Haninge kommun/Lantmäteriet

MUNTliga KÄLLOR:

Jan Karlsson, Muskö hembygdsförening
Anna Erixon, Drömgården AB
Isak Franzén, Karlsborg
Astrid Banning
Henrik Malmborg
med flera

Text: Annika Jägerholm och Johan Fowelin
Foto: Johan Fowelin
Grafisk formgivning: Sakari Paananen